

GAÁL GÁBOR ARCKÉPÉHEZ

Az utolsó évtizedben nagyszámú emlékezés, cikk, tanulmány jelent meg Gaál Gáborról nálunk és másutt. Könyv is napvilágot látott róla. Művét, írói, szerkesztői, tanszéki tevékenységét irodalomtörténészek, filozófusok, esztéták, közírók elemezték. A hajdani *Korunk*ról szóló írások is voltaképpen az ő arcképét egészítették ki. Munkatársai, tanítványai éppúgy megemlékeztek róla, mint azok, akik csak messzebről követhették, vagy csak halála után ismerték meg munkásságát.

Mégis senki sem állította, hogy bár a maga részéről kimerítette volna a témát, vagy teljes képet nyújtott volna Gaál Gáborról, még a háromszáz oldalas monográfia írója, Tóth Sándor sem. Viszont eredeti meglátást tudott róla nyújtani az is, akinek nem volt módja lenyűgöző egyéniségét megismerni, sem a szerkesztő, sem a társalgó, sem az előadó eleven szavaiból.

Keserű iróniája a sorsnak, hogy maga a bő vénájú Gaál Gábor, életviszontagságai folytán, alig juthatott el a hosszabbacska tanulmányig, s számos kísérlete ellenére sem a monográfiáig. Pedig mily felkészültséggel, nekigyürköző alaposággal fogott hozzá nemegyszer, amikor már úgy tűnt, hogy mélyebb lélegzetet vehet. S mily nagyméretű tárgykörök foglalkoztatták karcolataiban is.

Mostoha ifjúsága, felnőtt korának hányatott évei, üldöztetése, megszorított társadalmi-politikai helyzete s a felszabadulás után a lázas közéleti tevékenység, majd pedig a lehengerlő értetlenség egyaránt gátolták alkotóképessége kiteljesülését. S mégis, mennyi mindent nyújtott, főképp a *Korunk* méltán küldetésnek tekintett szerkesztésével.

Nagyobb szabású műre való törekvése részletekben maradt fenn csupán. Amiből bőségesen van, az a megélhetését biztosító rövid, színes újságcikk a polgári liberális napisajtó nyújtotta lehetőségek közt. Folyóiratában elsősorban a mások írására volt gondja, bár bőven közölt irányadó, ösztönző és polemikus cikkeket a saját terméséből is. Nem beszélve a *Korunk* szemléit kiegészítő, akaratlanul is töltelkszerű, álnéven írt vagy fordított anyagról.

Igaz, eszmei hatása nemcsak a saját írásai, hanem a másoktól közöltek összegyűjtése, válogatása, simítása, igen gyakran átírása révén is szét-sugárzott. Ehhez társult a széles körű levelezés, aminek csak egy része maradt fenn, s nem is mindig a legjelentősebb. Gazdag gondolatvilága, minden ellenszéllel szembeálló egyénisége, ironikus szellemessége dúsan nyilvánult meg szerkesztőségi meg fehér asztal melletti megjegyzéseiben, valamint bölcséleti mélységű s magas akadémiai szintű, gondos egyetemi előadásaiban.

Az utolsó évtizedben írásai három vaskos kötetben láttak napvilágot, s most az összegyűjtött levelezés is hozzájárul az összkép kiegészítéséhez.

Igy hát nagy vonásokban mégis kibontakozik, ami a régi *Korunkban* sokszor csak burkoltan, sejtetően jelenhetett meg az ádáz cenzúráviszonyok miatt. Érzékelhető lesz, ami befejezetlenül maradt, vagy aminek csak áttételesen fejeződött ki eszmei magja. S hogy a nyomtatásban és kéziratban fennmaradt Gaál Gábor-írások legtöbbszörében önmagában is van számunkra mondanivalója, arra a felszabadulás utáni követőinek megmondolgoztató tanulmányai mutatnak rá, szuggesztív és összetett képet eleve- nitve meg egyéniségéről, munkásságáról.

Minden korabeli riasztó és akadályozó mozzanat ellenére írásban és szóban egyaránt kiapadhatatlan volt a szelleme. Feszült önfegyelemben, zárkózottságban és meg nem szűnő harcos védekezésben is tudott széles körű visszhangot kelteni.

A Gaál Gábor-i mű befejezett könyv és hosszabb lélegzetű tanulmány nélkül is országos, sőt bizonyos értelemben nemzetközi méretű. Noha visszavonultságra kényszerült, s fenyegetettségtől körülvelt lénye elejétől végéig nélkülözte a termékeny munkához szükséges feltételeket. Fojtogató és elnémitő körülmények közt sem rendült meg, bár állandóan érezte, szarkasztikus mosolya mögé rejtve, léte tragikumát. Akkor rop- pant össze csupán, amikor végzetesen két tűz közé került.

Mint zártságában forrongó, egyéni színezetű marxista gondolkodó, hátramaradt műve bő forrás a további értékelésekhez — kora baloldali eszmeáramlatainak, a hajdani *Korunk* változatos képének és hatósugará- nak feltárásához.

*

Gaál Gábor jelentősége elsősorban eszmei hatékonysága révén nyil- vánult meg, függetlenül attól, hogy az utókor teljesen igazat ad-e egyik vagy másik értékelésének. De hát kinek a gondolatvilága méricskélhető egészen azzal, hogy golyót és időt álló páncél fedi? És egyáltalán van-e forradalmi szellemiség, amely a bajvívásban ne érezné kénytelenségét a lendületes visszavágásnak, szélcsendes időkre hagyva a dolgok mérlegen való lemerését?

Hol a maró gúny torz-tükrével, hol a fedezetlenül hagyott részeket kereső kardcsapással készíteni hátrálásra a vitafelet — íme, ez volt Gaál Gábor harcmodora. A minden rutint elvető és minden pongyolaságot kár- hoztató szellem érvényesítése, a zavaros képletet részeire bontó elemzés és a világos összeállítás, íme, ez volt az ő dialektikája. S közben állandóan serkentve, kritikusan, buzdítóan, munkatársi gárdáját.

Mint bíráló sohasem szűnt meg embereket formálni, közvéleményt alakítani. Többször sikerrel, mint sikertelenül, többször maradandóan, mint mulandóan.

Estétaként és filozófusként eleven eszmeáramlatokba kapcsolódva, volt benne valami egy mindig újrakezdett és soha be nem fejezett művű Lukács Györgyből. Az irodalmi, szellemi élet alakítójaként pedig emlé- keztetett egy cellába zárkózott s folyamatos, napi ütemű tevékenységével messze kiható Kazinczy Ferencre.

Felette állt minőségben minden polgári szemléletű korabeli erdélyi magyar irodalomtörténésznek. Biztos kézzel pécézte ki gyengéiket, bon-

totta szét felhővéraikat. Kuncz Aladár lett volna mérhető hozzá, ha még azelőtt abba nem hagyja ilyen irányú tevékenységét.

Gondolati mélységben, széles horizontban, eredeti ötletekben meghaladta a legtöbb erdélyi magyar kritikust. A honi valósággal szorosabb kapcsolatú Szentimrei Jenő vetekedett csak vele bírálataiban.

Igaz, a korabeli munkásmozgalom nagy elhajlása: a zavaros közéletet a nyílt reakciónál veszélyesebbnek tartó, s magát biztosnak csak a szekta talaján érző balosság rá is kihatott, különösen a húszas évek végén, a harmincas évek elején. De akkor is volt valami benne, ami a rugalmasabb, átfogóbb álláspontot kereste. Mégpedig a bécsi és berlini évek emlékeként az emigráns csoportok közti szakadatlan villongástól való tartózkodás s egy széles baloldali front igénylése.

A magyar kommün eltiprása nyomán beállott ideológiai és politikai zűrzavarban és szétesettségben a közös ellenséggel, az ellenforradalommal szemben való összefogást tartotta a legfőbb feladatnak. Ez még akkor volt, amikor csak ismerkedett a marxizmussal, s inkább eklektikus hajlamai voltak.

Természetesen olyat állítani, hogy már akkor benne élt volna valamilyen törekvés a későbbi antifasiszta népfronti eszméből, legalábbis túlzás volna. Sem ő, sem más nem jutott, nem juthatott el ilyesmiig akkor. A Horthy-féle fehérterror a fasiszmus egyik előzménye volt ugyan, de ellene csak azokat az erőket lehetett volna harci frontba állítani, amelyek már a proletárdiktatúra alatt szövetkeztek egymással. Viszont jól tudjuk, hogy ezek az erők maguk is meghasonlottak egymás közt a Tanácsköztársaságot ért végső csapás előtt.

A fasiszmus belső és külső veszélyének oly foka és mérete, hogy a munkásosztály, a parasztság, a városi kispolgárság, az értelmiség, sőt a burzsoázia liberális része életérdekeibe vágjon, csupán a harmincas évek elejétől jelentkezett nálunk, s akkor is főleg a hitlerizmus németországi uralomra jutása után.

Olyan politikai nézeteket tulajdonítani Gaál Gábornak, amelyekkel megelőzte volna korát, éppen úgy irreális, mint őt vádolni azért, ha egyes középutas írók a *Korunk* legkészségesebb együttműködési szándéka idején is messze kitértek előle.

*

Törekvéseit Gaál Gábor csak iszonyú belső erőfeszítések árán válthatta valóra, állandó nekiszegülésben az ellenárral. Munkássága megtorpanás nélküli „csak-azért-is“-ek szívós sorozata volt. Morális és intellektuális napi önfegyessel kiharcolt alkotó egyensúly. Alig-alig talált bár átmeneti megnyugvásra gyermekkori gyötrelmeitől a döbbenetes betegágyig, egészségének végzetes megroppanásáig . . .

Szellemének teljes mértékben való felidézéséig egy évtized telt el. De azóta annál harsányabban szól felénk. Akkor is, amikor korának vívódásait, ellentmondásait idézi, akkor is, amikor napjainknak küld buzdító üzenetet.

*

A húszas évek erdélyi magyar irodalmáról kialakított felfogására még döntő mértékben hatott a német baloldali irodalomnak a proletárforradalmat imminensnek tartó felfogása. A hazai munkásmozgalom maga is, amelyhez mind közelebb került, telve volt ekkor szociologizáló, agitatórikus irodalmi nézetekkel.

Még 1932 áprilisában is azt írta, éppen a társadalmi valósággal teltt Veres Péternek: „Ne az irodalom felé önnevelje magát, hanem a dokumentáció irányába.“ Viszont az a tény, hogy ennek az évnak a végén József Attila és Illyés Gyula verseit közli, igazolja, hogy a társadalmi lényeg és az irodalmi forma egyaránt igénye. Még ha tétélesen ezt csak 1937-ben fogalmazta is meg Horváth Imréhez írt levelében: „Ugyanolyan mértékben kívánjuk az írótól a művészi kifinomálást, mint a mondanivaló, illetve a tartalom valóságbeli érvényességét.“

A „l'art pour l'art“ méltán került a *Korunk* támadásának célpontjába, s a „valóságirodalomnak“ mint a jövő irodalmának a hangsúlyozása elsősorban a tényektől való elvonatkoztatás ellen irányult. A „transzilvanizmus“ elleni hadakozása is lényegében az önmagáért való művészetbe, a múltba és egy idealizált, osztály nélkülinek képzelt társadalomba való menekülést kárhoztatta.

Természetesen a transzilvanizmus marxista elemzése differenciált, árnyalatos meghatározást igényel. A liberálisabb szellemű közép- és jobb-kelet-európai irodalmi irányzatok minden társadalmi konfliktust elkenő, ködös szemléletének elhatárolását a demokratikus erdélyi hagyományok ápolására, a román néppel való történelmi együttélés hirdetésére irányuló törekvéstől.

Az eszmei zavar kétségkívül jellemezte a transzilvanizmust, de attól, hogy főveszély legyen, az ultrasovén, revansárd, munkásgyűlölő nézetek terjesztése idején igen messze volt. A reakciós vezetőréteg és uszályai megbocsáthatatlan, halálos vétkeknek tekintették a transzilvanista irányzatot, amely szemben állt a Horthy-korszak gyámkodása alatt álló epigon-irodalommal, s a parasztfelkelések emlékét idézte.

Kétségkívül a marxisták számára mindez harc közben tisztult ki. Nem volt nőnnen kész kliséket kapni, s aki ilyenek után ment, lejtőre jutott, különösen olyan hullámvázások idején, amelyen a húszas évek folyamán voltak.

A munkásmozgalom még a tőkésrendszer viszonylagos stabilizációja idején is nehezen tudott a világforradalmi reményektől szabadulni, különösképpen minden szövetségesként használható erőt, mint amilyen a „hajthatatlanok“-tól madárijesztőnek feltüntetett „kispolgárság“ volt. De azt sem szabad felednünk, hogy Gaál Gábor a félig polgári kozmopolita, félig proletkultos vonalat kezdettől fogva ellensúlyozni igyekezett a proletárforradalomban részt vett baloldali értelmiségiek szövetségére való törekvéssel.

Dienes Lászlóval együtt megkísérelte, hogy a Horthy-féle ellenforradalmi kurzustól száműzött kommunista, baloldali szociáldemokrata és polgári radikális munkatársakkal egyaránt kapcsolatot tartson. Ez természetesen nem férhetett össze a Pestre való visszatérésének útját egyengető Hatvany Lajos taktikájával, aki a „szélsőbaltól“ rövid kolozsvári tartózkodása idején is igyekezett magát mindjobban elhatárolni. Gaál Gábor politikai önállósodása, aki azelőtt oly közel állt Hatvanyhoz, ekkor már folyamatban volt. De a munkásmozgalom irányában Gaál Gábor még ko-

rántsem találkozhatott egységes irodalmi programmal. A szociáldemokrácia formailag konzervatív, jelszavas irodalmárkodást gyakorolt, a kommunisták viszont még nem rendelkeztek kiforrott dialektikus nézettel az irodalomról.

Gaál Gábornak ezt főleg külföldi gócek felé irányuló antennái segítségével kellett kialakítania. Szerepe annál nehezebb volt, mivel Dienes távozása után magára maradt a *Korunk* szerkesztésében. Világnézeti és formai igényessége folytán nem is lehetett másképpen. És ezt a harcot olyan polgári folyóiratokkal és írói társaságokkal szemben kellett megvívnia, amelyeknek anyagi lehetőségeivel, megjelenési könnyebbségével ő nem versenyezhetett. Ő „csak“ minőségi, eszmei erejével állhatta a versenyt, és állta is minden poklokon keresztül.

1927-ben megjelent cikkében az erdélyi magyar irodalom problémaköréről, az *Erdélyi Helikon* írói társaság antológiájával kapcsolatban, Gaál Gábor még kiegyensúlyozott mértékkel fogalmaz: „A Helikon mint kultúrpolitikai mozgalom... megszervezése mintaszerű... Bánffy régi és jó neve a magyar literatúrának... A reneszánsz testalkatú Bánffy kitűnő szervező is... A Helikon adminisztrációs ügyeit egy olyan sokoldalú kultúrpolitikus, mint Kós Károly vezeti...“

Azután a társaság kizárólagos jellegét bíráló megjegyzése mellett az antológia írásainak minőségét teszi mérlegre, ami elsőrangú találat az önmagáért való művészetet hirdető Helikkal szemben. Számos gyenge írást elmarasztal. De elismeri Makkai Sándort, „aki regényíró tehetség és készség“, Kuncz Aladárt, akinek „vannak tanulmányai, amelyek a leg-ritkább magyar esszék közé tartoznak“ stb. Végeredményben a cikk telve van kritikus szellemű, de az értékeléstől el nem zárkózó várakozással.

1928 márciusában, az *Erdélyi Helikon* folyóirat megjelenésekor lényegében szintén ez a magatartása. Ennek a fontos cikknek valamivel élesebb a hangja, de végképp elmarasztaló ítéletet ebben sem mond. Minden elfogultság nélkül megállapítja, hogy bár „a Helikon a Nyugat hangján, formáin, stílmomantikáján és szimbolizmusán keresztül beszél, mégis felfedezte és hangoztatja, hogy Erdélyben él, azaz tartja e föld tradícióit“. Ugyanakkor élesen bírálja, és méltán, azt a fellegekben járó ábrándozást, hogy a Helikon a művészet formáján át „kiegyenlíti az emberek és a világnézetek közti ellentéteket“. De még mindig előlegezi a bizalmat, hogy mindebből mégis csak kiforr valami: „A *Korunk* szeretné hinni, hogy az összetoborzott tehetségek után jön a nagy tisztázások és leszámolások napja...“

És mégis ebben a cikkben van egy megjegyzés, amely messze kiható téves mérlegelésen alapul. Maliciózan jelenti ki Gaál Gábor, hogy a Helikon „harcol — pár ókonzervatív öregúr ellenében — Adyért“. Nem a malíciában van a baj, hanem az erőviszonyok fel nem ismerésében. (Nem Gaál Gábor személyes hibája ez.)

Sajnos, nem csupán pár ókonzervatív öregúrról volt szó, akik ellen az említett harc folyt, hanem a reakció mélyen beágyazott, társadalmi, világnézeti pozícióiról. S amelyek poshadt, de széleskörűen ható tradíciókra, a Habsburg-birodalom összeomlását, országváltozásokat, a polgári

demokrácia térhódítását, a proletárforradalom világrészben győztes tényét tudomásul venni nem akaró struccpolitikára épültek. S a kulturális, sajtó- és kiadóvállalati élet bizonyos területein a Horthy-uralom szubvenciói révén a konzervativizmus hatótere nemhogy összehúzódott volna, hanem tovább terpeszkedett.

Erdélynek Romániával való egyesülése után, a forradalmi hullámok hatásaként, a radikális, baloldali polgári sajtó a munkássajtóval együtt néhány évig lesállításba tudta szorítani az erdélyi magyar reakciót. A húszas évek végére azonban Kolozsvárt már egyetlen haladó szellemű napilap, sajtóvállalat sem maradt.

Gyarapodott a sekélyes *Színházi Élet* kultusza. De a magát szabadelvűnek feltüntető pesti aszfaltkultúra termékeinek bőséges erdélyi terjesztése nem bénította a vaskalapos reakciót.

A nemzetiségi anyanyelvű iskolák kizárólag felekezeti jellegűek voltak, ami a maradi szellem szívós állásait jelentette, főleg a katolikus tanintézetekben. A harmincas évek derekától erősödött itt a fasiszta irányzat, amely a húszas években még Adyért kiálló önképzőkori megmozdulásokat rendre elfojtotta.

Keserves dolog, de letagadhatatlan tény, hogy az Olasz páterek által összetoborzott neoklerikális reakció, majd az *Erdélyi Lapok* nyílt fasiszta állásfoglalása rontó hatással volt ezekre az iskolákra, amelyek azután buzgalommal kezdték „gyártani“ a későbbi hitleri agresszió ágyútöltelékeit.

Bizony lett volna létalapja, értelme egy, széles körű kulturális mozgalomnak, amely zászlajára írja az Ady hirdette és követte haladó eszméket a mindjobban megnyirbált demokratikus szellem védelmére. Volt is ilyen ifjúsági kiállítás, de jobboldalról mérhetetlen megátalkodottsággal, baloldalról pedig szintén hiányzott a teljes megértés.

*

1928 decemberében Gaál Gábor teljes fegyverzetben áll ki Kuncz Aladár eszme-futtatása ellen az „erdélyi gondolatról“, amely Kuncz szerint abban a törekvésben mutatkozik, „amelyben Erdély jelentősebb szépírói minden vallási, világszemléleti és irodalomirányi szempont felett a tiszta irodalmi eszme szolgálatában egyesülni tudtak“. Ellentétben azzal az irányzattal — és ezt nyilván mindenekelőtt a *Korunkra* vonatkoztatta Kuncz —, amely „az irodalom általános érdekeit világszemléleti... vagy pártszempontoknak“ áldozná fel.

Kétségkívül hangzatos, de feje tetejére állított felfogás. Ezzel szemben Gaál Gábor az osztályok és világnézetek elkenése ellen lép joggal a porondra. De a transzilvanizmus idealista irányzata ellen oly hévvel és vehemenciával ránt kardot, a szellemi frontokat egyszer s mindenkorra egymás ellen élező hadüzenettel, hogy jóval messzebb megy, mint egy irodalmi kalendárium kritikai elemzése.

Gaál Gábor a *Korunk* hivatása fontosságának a tudatában tiltakozik a szellemi arisztokráciát játszó exkluzivitás ellen. Indokoltan. De sértettségében nem veszi észre, hogy az alapjában polgári szabadelvű Helikon írói társaságában a népi radikális elemek is jelen vannak, s köztük a *Korunk* nem egy szövetségese. Olyanok, akiknek a transzilvanizmus százados demokratikus törekvéseket és jelenkori harcos társadalmi kiállást jelent,

nem pedig történelmi romantikát, világnézeti és osztályfrontok összeomlását.

Szentimrei Jenő, aki a *Korunk*nak is munkatársa volt, az *Erdélyi Helikon* 1929. januári számában frissiben válaszol. Szentimrei szemszögéből „az erdélyi gondolat *alulról felfelé* kereste mindig a megnyilatkozás lehetőségeit, ezért azonos Erdélyben a haladás gondolatával, némi lokálpatrióta mellézköngével...“ Gaál Gábor is, Szentimrei Jenő is világosan demonstrál. Az első az elvont általánossal, a második a konkrét sajátossal. De Szentimrei túlzott, amikor a *Korunk* és a *Helikon* összebékülésének lehetőségét, párhuzamos hivatását hirdette. Gaál viszont frontális támadással szembeállította magával a transzilvanista balszárnyat is, élén Kós Károlyal.

Mindezt Gaál Gábor abban a tudatban tette, hogy a forradalmi munkásmozgalom, a Kommunisták Pártjára helyezkedett. Nem tudhatta még, hogy a valóságban, a frakcionizmus dülése idején, olyan szektás befolyás alá került, amely jól összefért a sajátos, konkrét mozzanatoktól való elvonatkoztatással. A „tisza“ proletárfront kizárólagossága — nem Gaál Gábor, hanem a mozgalom gyermekbetegsége folytán — „tabula rasa“-t csinált minden törekvésből, amely növelhette volna a munkásosztály szövetségeseinek táborát. Ez a téves út vezetett a hitlerista veszély németországi növekedésekor ahhoz a baljós felfogáshoz, amely a fasizmusnál veszélyesebbnek tekintette a „táborunkba csempészett falovat“, a szociáldemokráciát s a polgári liberalizmust.

A hitlerizmus uralomra jutása előtti évfolyamokban az olasz fasiszta rendszerről s a náci-mozgalomról számos leleplező cikk jelent meg a *Korunk*ban. 1933-tól pedig a fasizmusnak mint legfőbb külső és belső veszélynek a felfedése központi kérdéssé vált a lap hasábjain. De ekkor még a fasizmusról számos zavaros vélemény forgott közköze, amelyből nem egy a *Korunk* hasábjaira is beszüremkedett. A „Világpolitikai problémák“ rovatban Horner Miklós az 1933. július—augusztusi számban a hitleri kormányt „Németország első kispolgári kormányának“ hirdeti, míg a szociáldemokraták szerinte „fenntartás nélkül helytartói voltak a nagytőkének“.

A „középosztályt“ ostromozó cikkek sorozata után azonban a Román Kommunisták Pártjában a mérleg mindinkább azon elemzés felé billen a *Korunk*ban is, amelyet a Dimitrov vezette Komintern végrehajtó bizottsága 1934. január elején hirdet meg: „A fasizmus a fináncióke legreakciósabb, legsovénabb és legimperialistább elemeinek nyílt, terrorista diktatúrája.“ Ami nyilvánvalóvá tette, hogy a „kispolgárság“, a „középosztály“ csak ingatag, világnézeti és politikai zavarra hajlamos tényező, de semmiképpen sem „főveszély“. Sőt, a külső és belső fasiszta offenzíva idején a burzsoázia ama részének a megnyerése is napirendre került, amelynek a szabadságjog, a humanizmus, a nemzeti függetlenség nem pusztán szó volt csupán.

*

Emlékeimet nem jegyeztem fel Gaál Gáborról. Nem leveleztem vele. Hiszen egy városban laktunk sokáig, a Fellegvári úton pedig szemtől szemben. Igaz, hogy elkerültem az átjárást, hiszen a pártvezetőséggel való

kapcsolataimat éppen úgy kellett óvnom, mint a *Korunkot*. Én pedig 1933-as lebukásom óta s később, mint a MADOSZ titkára, „felfedett” ember voltam.

Ki vitt el Gaál Gáborhoz 1932-ben, már nem emlékszem. A valóság-szemléletet hirdető *Erdélyi Fiatalok* balszárnya akkor vált el a közép-utasoktól, s forradalmi szövetséget vallott a munkássággal és a parasztsággal. Amikor Demeter János a Kommunisták Pártját irányította *Falvak Népe*nek szerkesztője lett, s Méliusz József a *Korunkba* kezdett írni, végképp szétváltak az utak.

Akkor kapcsolódtam be — mint szeredai tanár — a Csík megyei pártbizottság aktívájába. Illegális röpcédulákat írtam a pártszervezetnek, agitatórikus cikkeket a *Falvak Népe*nek. A *Helikonnal* már szakítottam, kedvem lett volna a *Korunkba* írni esszét, recenziót.

Ki vitt el Gaál Gáborhoz? Talán Jancsó Elemér, aki álnéven már a lap rendszeres munkatársa volt. Tőle kaptam kölcsön akkoriban francia nyelvű marxista könyveket, amelyeknek 1930-ban Párizsból való hazajövevelem óta oly nagy hiányát éreztem.

Ugyanakkor történt, hogy az egyébként „politikamentességet” valló Szabédi László, hallva baloldali érdeklődésemről, felvitt szülei kis házának padlására, s előkotorászott egy vaskos felbontatlan könyvcsomagot. A Moszkvában megjelenő Sarló és Kalapács kiadványai voltak, egy bécsi ismerősének küldeménye. Töményen hatott rám a sematizmus.

Pártkapcsolatom arra intett, hogy álnéven írjak a baloldali lapokba. Nem lenne haszon abból, ha kitennének állásomból, s „Vigyázat, kommunista!” címkével igyekeznének elszigetelni. Sajnos azonban, a konspiráció szabályaira nem tanítottak meg eléggé, amikor Brassóba küldtek illegális propagandaanyagért. Így aztán az 1933 szeptemberében történt letartóztatásom folytán tökéletes volt az elszigeteltségem mindenfajta polgári rétegtől. Ezért kellett szabadulásom után még egy ideig álnéven írnom a *Korunkba*, a MADOSZ lapjaiba és a *Brassói Lapokba*.

Gaál Gábor nem dicsért és nem is ripakodott rám. Pedig kézirataimban néhány balos elmarasztalásra ráfért volna a simítás. Úgy éreztem, hogy „konvergens” lénynek tekint eszmei fejlődésem folytán, az idealizmusból, sőt miszticizmusból a marxizmusba. Én tiszteltem diszciplinált agyát, módszeresen bővített tudáskörét s a forradalmak alatt és a hányatott emigrációs években szerzett tapasztalatait. Látszólagos zordsággal védekező, érzékenyen zárkózott embernek tartottam.

1934 vége, 1935 eleje körül két ízben volt vitám vele. Az alighogy megalakult MADOSZ néplapjait szerkesztettem. Munkás- és parasztlevelek százait olvastam, dolgoztam be a lapba és válaszoltam meg. Nagy István folytatásos mozgalmi regényét, ditrói parasztköltő versét hoztuk. Mindkettő telve életkörülményei sajátos ízével. Elvont baloldaliság helyett nyers osztályvalósággal.

Felvettem Gaál Gábornak, hogy a *Korunk* a széles néprétegek problémái iránti rugalmasság helyett még mindig a „világpolgár” felé lazít. Egy más alkalommal pedig kifogásoltam a szépirodalmi részben a személyes társadalmi élmény helyett a külsőséges nyomorromantikát. Éreztem, hogy ő is viaskodik ezekkel a problémákkal, de bizonyára túlzó kifejezéseim hozzájárultak, hogy megálljunk a jóismerősi viszonynál. A kézirataimat azonban tovább sürgette.

Tény, hogy Gaál Gábornak biztosítania kellett a folyóirat folytonosságát. Előfizetői, munkatársai egy részét mégiscsak nyugatra menekült emigráns értelmiségiek tették ki. A szabadkőműves páholyok balszárnya részéről rekrutálódó hazai előfizetők is kötötték mindaddig, amíg sikerült a pártnak a munkás- és szimpatizáns előfizetők számát növelni. A szellemi inyencek számára készült írások, a szükségszerű elvontságok, tetézve a cenzúra miatt kényszerűen burkolt nyelvezettel, mind kihatottak arra, hogy a munkás- és paraszttaktivisták közül sokan inkább csak tiszteletteljes tartózkodást tanúsítottak a *Korunkkal* szemben.

A fiatal romániai munkatársak maguk is érezték a hazai problémákkal való foglalkozás hiányát. Ez a helyzet váltotta ki annak a szükségérzetét, hogy 1935 áprilisában *Jövő* címen Csehi Gyulával s nálunk is fiatalabbakkal „irodalmi, kritikai és társadalmi szemlét” indítsunk, amely elevenebb kapcsolatot tartson a mi valóságunkkal. A *Jövőnek* azonban már a harmadik számát betiltották. Egyébként a *Jövőt* a *Korunk* munkatársai szerkesztették, s nem ellenlapnak, hanem könnyedebb társlapnak szántuk. Talán ez a kezdeményezés is hozzájárult ahhoz, hogy Gaál Gábor ezután a romániai magyar társadalmi és kulturális problémáknak mind bővebb teret nyújtott.

*

Gaál Gábor mint a *Korunk* szerkesztője adta a legtöbbet, a leghatékonyabbat. Mindennapi szerkesztői munkájáról maradt azonban a legkevesebb emlék. Akik megosztották vele, bár részlegesen, ezt a munkát, a kéziratokkal való törődést, az összeállítást, nem érhatték meg a felszabadulást. Korvin Sándor és Kovács Katona Jenő, akik a legtöbb időt töltötték vele a szerkesztői szobában, nem tudnak már beszámolni a főszerkesztő módszeresen beosztott óráiról. Szerencsére a munkatárs és barát Balogh Edgár és Méliusz József több helyt is betekintést nyújt a szerkesztő és ember Gaál Gábor mindennapjaiba.

A New York kávéházi, újságíró-klubi társalgásokról szintén alig jelent meg emlékezés. A baloldali értelmiségi családotknál töltött vacsora utáni tereferékről még annyi sem. Az ő esti társaságbeli élete nem a bár és a félig főúri, félig nagypolgári szalon közt oszlott meg, mint a kicsiben prousti hajlamokat követő Kuncz Aladáré. De kellemes vendégkörre neki is szüksége volt legényember korában.

Néha, a fehér asztalnál, az egyébként egymással éles vitát folytató csúcsok is találkoztak. Gaál Gábor és Kuncz Aladár valójában egymást értékelő barátok voltak. Gaál részéről ez főleg a *Fekete kolostor* megjelenésekor s Kuncz halálos kimenetelű betegsége idején mutatkozott meg teljes melegségben.

Egyébként a húszas évek hőskorában az erdélyi magyar irodalmi élet irányítói közül Kuncz Aladár volt Gaál Gáborhoz hasonló profilú. Kuncznál azonban az Eötvös-kollégium és a *Nyugat* köre után a franciaországi internálótábor törést jelentett a fejlődésben. Kolozsvári szerkesztői munkájában már jórészt csak a magas mértékű rutin érvényesült. Viszont Gaál szívósan tanult tovább emigrációs éveiben s kolozsvári meggyökereséskor.

Gaál számára különben a délutáni Duma-posta asztala éppen úgy szellemi serkentő volt, mint Kuncz Aladár számára a Helikon-asztal este-felé. De a Duma-posta asztalánál összegyűlő baloldali írók, művészek, újságírók társalgása élénkebb és színesebb volt. A Helikon asztalánál a társalgást merev hierarchia szabályozta, s csak Kuncz vagy Hunyadi Sándor engedhettek meg maguknak tekintélyes uraságokat is kipécéző szellemességeket.

A Duma-postánál nem is annyira Gaál Gábor volt a központ. Jobban szerette másodhegedűsként élénkíteni bemondásaival a társalgást. Aki a helyi, országos és nemzetközi érdekességeket összefogta, az rendszerint dr. Neumann Jenő volt, a jogászból lett „fás“, Gaál Gábor hű tisztelője. S akinek széles körű tudása, szellemes fejtegetései akaratlanul is azt a kérdést vetették fel hallgatójában: miért nem ír ez az ember?

Gaál nehéz mozgású, a természethez, társadalomhoz csak áttételesen kapcsolódó szervező volt, de élőlőban kifejtett véleménye is, különböző hajszálgökökerekén keresztül, messze elhatott. Elsősorban az a beszélgetés, amelyet szerkesztőségi és egyben lakószobájában folytatott munkatársaival.

Teleírhatta volna lapját, mint Németh László, saját írásaival, annyi ötlete, gondolata volt. De ő elsősorban úgy akart gárdát nevelni maga körül, hogy másoknak a fejlődését segítse elő. Kéziratok simításában, tanácsokban, sugalmazásokban mindig tudott meghökkenőt nyújtani.

A hangsúly a *Korunk*ban mindig a tanulmányon, esszén, bírálaton, szóval a gondolatébresztő anyagon volt. Alcímében is jelezte: „Világnézetű és irodalmi szemle“, majd pedig „Tudomány, irodalom, művészet, élet“. Szépprózája is elsősorban a társadalmi valóságra való rádöbbenést és a világnézetű nevelést szolgálta. „Csak a dolgokra figyeltünk, s nem a kitalálásra“ — hangoztatta 1938-ban a *Korunk* barátainak egyik össze-jövetelén.

A harmincas évek vége felé a hitleri Németország karmaiba kerítette mindazokat az országokat, ahol a *Korunk*knak előfizetői, munkatársai voltak. Belterjesebbé kellett tenni ezért is országunkban a lap terjesztését, szélesbíteni hazai munkatársi körét. Ez egybeesett a népfrontos irány-zattal, ami különösen megtermékenyítette Gaál szerkesztői munkáját.

Van, aki azt hiszi, hogy nagyságát megörökítendő márványba vésett kánont kellene összeállítani nézeteiből. Van, aki — mert ember volt és kora embere — megfosztaná őt hősi vonásaitól. Pedig igazi képet csak úgy nyerünk róla, ha követjük társadalmának tekervényes útjain, egyéni kereséseiben és felismeréseiben, szüntelen fejlődésében.

Mikor a felszabadulás után dél-erdélyi mély illegálításomból hazatértem Kolozsvárra, még semmi hír sem volt róla. Azután üzenet jött tőle a fogolytáborból családjának.

1945 őszén küldetésben a romos Budapesten jártam. A román konzulátuson pár megmaradt ember volt a régi személyzetből. A földszinten hosszú sora a várakozóknak, akik engedélyért jöttek a romániai hazatérésre. Főleg félegyenuhás férfiak.

Egy gyűrött, kopott katonaköpenyeg fölött hirtelen Gaál Gábor arcével találkozottam. Kihívtam a sorból. Átöleltük egymást. Már napok óta várakozott ott.

Küldöttségünk vezetője, volt kolozsvári joghallgató, román kommunista értelmiségi rögtön tudta, hogy kiról-miről van szó. Nyomban utána járt a hazatérési engedélynek. Örömmel közöltem Gaállal, hogy várja az egyetemi tanszék s a készülő irodalmi szemle vezetése.

Gaál Gáborral egyszerre kiegészült a kommunista írók, tudósok sora Kolozsvárt, még ha a seregszemlén sokan hiányoztak is a volt munkatársak közül. Nagy feladat várt rá: feltölteni a sort az új világban felnövő fiatalokkal s a közénk lépő volt útítársakkal.

A Gaál Gábor-i vonulat lett a gerinc. S ő széles kaput nyitott mindazok számára, akiknek a fejlődését és a társadalmi megrendülések, politikai változások következtében beálló katarzisát figyelemmel kísérhette. Következétesen tehetette, mert a Vásárhelyi Találkozóra való készüléskor már a széles együttműködést hirdette. Volt, aki már akkor eljutott a *Korunk* hasábjaiig, volt, aki csak a lap munkatársaival való párbeszédet vállalta. De a párbeszédből nem egy ízben együttműködés lett a fasiszta fejvesztettség s a higgadt tisztánlátásra való nagy szükség idején. Jöttek lelkes, romantikus évek. És jöttek megpróbáltatások, nehéz fordulatok, újabb merevülések, melyeknek miéért nem tudta felfogni az értelem.

De a fasiszta iga alól való felszabadulás, a népi, majd szocialista demokrácia győztes útja neki adott igazat, alapállásának, felfogása lényegének.

Gaál Gábornak sok vihart megért sorsa csak időtállóbbá teszi művét. Kiváló helyét marxista közírásunkban, bölcséleti és esztétikai irodalmunkban nem lehet elvitatni. Mint ahogy azokat sem lehet csökkent értékű írókká degradálni, akik világnézeti fejlődésükben később értek be, mint a *Korunk* hajdani törzsmunkatársai. Hiszen mindannyian jöttünk valahonnan. Hogy valaki hamarabb vagy később, kisebb vagy nagyobb zökkenőkkel jutott el a szocialista eszmevilágig, nem hat ki az életmű „itt és most” értékelésére.

Sokfélék vagyunk, s legyünk is színben, formában, értékelési módban. De erőltetett és mesterkélt dolog lenne a hajdani élményvilág indokán mai beérett szocialista irodalmunkat régi korunkos és helikonista, urbánus és népies, regionalista és univerzális változatokba skatulyázni.

A forradalmi hév és a marxista szemlélet nem azonos a balossággal, és aki azonosnak kívánná feltüntetni, ma is valójában jobbról szeretné kísérni s páholyból a dolgozó tömegek, a szocialista erők küzdelmét. De a hogyan nem lehet összezavarni a történelem visszavonhatatlan, előrevivő sodrával.

Nélkülözhetetlen a minden irányban, saját belterjes életünk keretében és a világhorizontra való kitekintéssel, az eszmei zűrzavar kerülése, a világos, józan orientálódás. A szocialista humánus ésszerűségre, tisztánlátásra és hasznos cselekvésre int. És ebben a konstellációban Gaál Gábor minden zavart logikus elemzéssel tisztázni igyekvő szelleme messze kimagaslik.